

Isus to nije rekao

ISUS TO NIJE REKAO

Priča o tome ko je
izmenio Bibliju i zašto

Bart D. Erman

BABUN

BEOGRAD

2007

Naslov originala:
„Misquoting Jesus” - Bart D. Ehrman
Copyright na prevod za Srbiju
IP BABUN

Brusu M. Mecgeru

Izdavač
IP BABUN
Urednik: Dragan Paripović

Prevod: Goran Bojić
Lektura: Dragan Paripović
Recenzija: Dr Radmilo Petrović

Štampa: Lukaštampa, Beograd,
Tiraž: 913
Prvo izdanje

ISBN 978-86-83737-45-1

Sadržaj

Zahvalnice

9

UVOD

11

1

POČECI HRIŠĆANSKIH SPISA

27

2

PREPISIVAČI RANOHRISĆANSKIH SPISA

51

3

TEKSTOVI NOVOG ZAVETA

Izdanja, rukopisi i razlike

75

4

POTRAGA ZA IZVORIMA

Metodi i otkrića

101

5	ORIGINALI KOJI SU BITNI
123	
6	TEOLOŠKI MOTIVISANE IZMENE U TEKSTU
145	
7	DRUŠTVENI SVETOVİ TEKSTA
169	
	<i>Zaključak:</i>
	MENJANJE SVETIH SPISA
	<i>Pisari, autori i čitaoci</i>
195	
	<i>Napomene</i>
205	
	<i>Indeks</i>
213	

Zahvalnice

Dugujem zahvalnost četvorici oštroumih i pažljivih proučavalaca koji su pročitali moj rukopis i sugerisali (a povremeno insistirali i molili) da ga na nekim mestima izmenim: Kimu Hajnes-Ajcenu (*Kim Haines-Eitzen*) sa Kornel univerziteta, Majklu V. Holmsu (*Michael W. Holmes*) sa Betel koledža u Minesoti; Džefriju Sajkeru (*Jeffrey Siker*) sa Lojola Merimaunt univerziteta; i mojoj ženi, Sari Bekvit (*Sarah Beckwith*), stručnjaku za srednji vek sa Djuk univerziteta.

Zahvalnost takođe dugujem i urednicima izdavačke kuće Harper iz San Franciska: Džonu Laudonu (*John Loudon*), što je ohrabrio ovaj poduhvat i založio se za njega; Mikiju Modlinu (*Mickey Maudlin*), što ga je odneo kući da ga upotpuni; i iznad svega Rodžeru Fritu (*Roger Freet*), što je pažljivo pročitao tekst i dao korisne komentare.

Prevodi biblijskih tekstova su moji lični, ukoliko nije drugačije naznačeno.

Posvetio sam ovu knjigu mom mentoru i „Doktoru-Ocu“, Brusu M. Mecgeru (*Bruce M. Mecger*), koji me je naučio ovoj oblasti i nastavlja da inspiriše i mene i moj rad.

Četiri pisca Jevanđelja, sa svojim tradicionalnim životinjskim simbolima, od kojih svaki osvetljava neki aspekt njihovog viđenja Isusa: Matej kao čovek (ljudskost), Marko kao lav (kraljevski), Luka kao vo (služenje) i Jovan kao orao (božanstvenost).

UVOD

Više od bilo čega o čemu sam pisao, tema ove knjige mi je bila na umu u proteklih trideset godina, od poznog tinejdžerskog doba kad sam tek počinjao moje proučavanje Novog zaveta. Pošto je to bilo deo mene tako dugo, mislim da bi trebalo da počnem sa jednom ličnom pričom i razjasnim zašto mi je ta materija bila važna i zašto mi je važna i dalje.

Ova knjiga govori o drevnim rukopisima Novog zaveta i razlikama koje među njima postoje, o pisarima koji su prepisivali rukopise, a ponekad ih i menjali. Tema možda ne izgleda kao obećavajući ključ za nečiju autobiografiju, ali šta je - tu je. Čovek ima malo kontrole nad takvim stvarima.

Pre nego što objasnim kako i zašto su rukopisi Novog zaveta postali emocionalno i intelektualno nešto od zaista izuzetnog značaja za mene, za moje razumevanje sebe, sveta u kome živim, mojih shvatanja o Bogu i Bibliji, trebalo bi da objasnim nešto o sebi.

Rođen sam i vaspitavan na konzervativnom mestu i u konzervativno vreme – u srcu nacije, sredinom pedesetih (dvadesetog veka). Moje vaspitanje je bilo uobičajeno. Bili smo prilično tipična petočlana porodica, išli smo u crkvu, ali nismo bili posebno pobožni. Početkom godine bio sam u petom razredu, pripadali smo Episkopalnoj crkvi u Lorensu u Kansasu, crkvi koja je imala dobrog i mudrog rektora, koji nam je takođe bio sused i čiji je sin bio jedan od mojih prijatelja (sa kojim sam kasnije u nižim razredima srednje škole pravio nestašluke – nešto što je imalo veze sa cigarama). Kao i mnoge episkopalne crkve, i ova je bila uvažena u društvu i odgovorna prema društvu. Crkvene liturgije je shvatala ozbiljno, a sveti spisi su bili deo tih liturgija. Ali, Biblija nije bila preterano

naglašavana: bila je prisutna kao jedan od vodiča u veri i praksi, uporedo sa crkvenom tradicijom i zdravim razumom. Nismo, zapravo, mnogo pričali o Bibliji, niti je mnogo čitali, čak ni u nedeljnoj školi, koja se bavila više praktičnim i društvenim stvarima i pitanjem kako živeti u svetu.

U našoj kući Biblija je imala uvaženo mesto, posebno za moju majku, koja bi povremeno čitala iz nje i starala se da razumemo biblijske priče i moralne pouke (a manje njene „doktrine“). Sve do srednje škole, čini mi se, gledao sam na Bibliju kao na tajanstvenu knjigu koja je od važnosti za religiju, ali svakako ne kao na nešto što bi moglo da se nauči i da se njime ovlada. Ona je u sebi imala ukus drevnosti i bila nekako neraskidivo povezana sa Bogom i crkvom i obožavanjem. Pa ipak, nisam video zašto bih je na svoju ruku čitao ili proučavao.

Stvari su se drastično izmenile za mene dok sam bio na drugoj godini srednje škole. Tada sam imao iskustvo „ponovnog rođenja“, u jednom okruženju koje je bilo potpuno drugačije od moje domaće crkve. Bio sam tipični „marginalac“ – dobar učenik, zainteresovan i aktivan u školskim sportovima, ali ne i sjajan u bilo kome od njih, zainteresovan i aktivan u društvenom životu, ali ne u višim slojevima popularne školske elite. Prisećam se osećanja neke vrste praznine koju izgleda ništa nije ispunjavalo – ni skitanje unaokolo sa mojim prijateljima (već smo se bili ozbiljno upleli u društveno prihvaćeno opijanje po žurkama), sastanci (početak ulaznja u veliku misteriju sveta seksa), škola (trudio sam se i prolazio dobro, ali nisam bio velika zvezda), rad (prodavao sam kao akviziter proizvode jedne kompanije koja je pravila pomagala za slepe), crkva (bio sam vernik, i prilično pobožan – nisam propuštao liturgiju nedeljom ujutru, bez obzira šta se dešavalo subotom uveče). Postojala je neka vrsta usamljenosti povezana sa ranim mladalačkim godinama, ali ja, naravno, nisam shvatao da je to neraskidivo povezano sa tim dobom – mislio sam da mi nešto fali.

Tada sam počeo da odlazim na sastanke Kampa kluba Hristove omladine; oni su se održavali po kućama dece – prvi na koji sam otišao održan je kao dvorišni parti u kući jednog prilično popularnog dečaka, što me je navelo da verujem da je ta grupa zacelo u redu. Njen vođa imao je dvadeset i nešto godina i zvao se Brus, i to je radio da bi se izdržavao – organizovao lokalne klubove Hristove omladine, pokušavao da preobradi srednjoškolce da se „ponovo rode“, a potom da ih navede na ozbiljno proučavanje Biblije, molitvene sastanke i slično. Brus je bio veoma

dopadljiva ličnost – mlađi od naših roditelja, ali stariji i iskusniji od nas – sa moćnom porukom da praznina koju osećamo iznutra (Bili smo *tinejdžeri!* Svi smo osećali prazninu!) potiče od toga što ne nosimo Hrista u svojim srcima. Kad bismo samo zamolili Hrista da uđe, on bi ušao i ispunio nas radošću i srećom koju jedino „spaseni“ mogu da dožive.

Brus je znao citate iz Biblije napamet, i zapanjujuće često ih je navodio. Pošto sam poštovao Bibliju, a slabo je poznavao, sve to mi je zvučalo sasvim ubedljivo. I bilo je sasvim drugačije od svega onoga što sam dobio u crkvi, koja je upotrebljavala stari utvrđeni ritual i više se obraćala situiranim odraslim ljudima nego momcima koji su želeli zabavu i avanturu, ali koji su se iznutra osećali prazno.

Da još više skratim ovu kratku priču, na kraju sam se upoznao sa Brusom, prihvatio njegovu poruku o spasenju, zamolio Isusa da uđe u moje srce i imao pravo iskustvo ponovnog rođenja. U stvarnosti, ja sam se bio rodio petnaest godina ranije, a to je za mene bilo novo i uzbudljivo iskustvo koje me je navelo da pođem putem vere, na kome je bilo mnogo krivina i zaokreta, a koji se završio u ćorsokaku koji se, zapravo, pokazao kao ispravan put kojim sam naposljetku krenuo, nakon dobrih trideset godina.

Oni među nama koji su imali ovakva iskustva ponovnog rođenja smatrali su se „pravim“ hrišćanima – za razliku od onih koji su naprosto išli u crkvu jer se to podrazumeva, koji nisu zaista imali Hrista u svojim srcima i zato su to činili reda radi, bez osnove u stvarnosti. Jedan od načina na koji smo se razlikovali od njih bila je naša posvećenost Bibliji i molitvi. Posebno proučavanju Biblije. Sam Brus je bio poznavalac Biblije; pohađao je Biblijski institut Mudi u Čikagu i mogao je da navede odgovor iz Biblije na bilo koje pitanje koje bi nam palo na pamet (kao i na mnoga druga koja nam nikad ne bi pala na pamet). Uskoro sam počeo da mu zavidim na toj sposobnosti da citira Sveto pismo, pa sam se i sam upustio u proučavanje Biblije, učeći neke tekstove, razumevajući njihov značaj, pa čak i učeći napamet ključne stihove.

Brus me je ubedio da bi trebalo da razmislim o tome da postanem „ozbiljan“ hrišćanin i da se potpuno posvetim hrišćanskoj veri. To bi podrazumevalo studiranje Svetog pisma na Biblijskom institutu Mudi, a to bi, između ostalog, tražilo i drastičnu promenu načina života. Na Mudiju je postojao etički „kodeks“ da studenti treba da potpišu da: neće pušiti, neće piti, neće plesati, neće igrati karte i neće gledati filmove. I da će

puno čitati Bibliju. Imali smo običaj da kažemo: „Biblijski institut Mudi, gde je *Biblija* naše srednje ime“. Pretpostavljam da sam gledao na to kao na neku vrstu hrišćanskog kampa za obuku regruta. U svakom slučaju, odlučio sam da ne budem polovičan u pogledu moje vere; prijavio sam se na Mudi, bio primljen i otišao tamo u jesen 1973.

Iskustvo na Mudiju je bilo intenzivno. Odlučio sam da mi glavni smer bude biblijska teologija, što je značilo da se puno proučava Biblija i učestvuje na sistematskim kursevima teologije. Na tim kursevima se predavalo iz samo jedne perspektive, na koju su se obavezali svi profesori (morali su da daju pismenu izjavu) i svi studenti (to smo učinili i mi): Biblija je nepogrešiva reč Božija. U njoj nema grešaka. Ona je u potpunosti nadahnuta i njenom terminologijom rečeno – predstavlja „potpuno verbalno nadahnuće“. Svi kursevi koje sam pohađao podrazumevali su taj stav i poučavali tom stavu, dok se svaki drugi smatrao pogrešnim, čak i jeretičkim. Pretpostavljam da bi neki to nazvali ispiranjem mozga. Za mene je to bio ogroman „korak napred“ u odnosu na plašljivi pogled na Bibliju kakav sam imao kao društveni episkopalac u ranoj mladosti. To je bila srž hrišćanstva namenjena potpunim posvećenicima.

Ali, postojao je jedan očigledan problem sa tvrdnjom da je Biblija verbalno nadahnuta – povezan sa svim onim što je u njoj rečeno. Kao što smo naučili na Mudiju, na jednom od prvih kurseva, mi zapravo nemamo izvorne spise Novog zaveta. Imamo samo kopije tih spisa, sačinjene godinama kasnije – u najvećem broju slučajeva, mnogo godina kasnije. Štaviše, nijedna od tih kopija nije potpuno tačna i precizna, pošto su ih prepisivači nenamerno i/ili namerno mestimično menjali. Svi prepisivači su to činili. Zato, umesto da imamo nadahnute autografe (tj. originale) Biblije, mi imamo samo kopije tih autografa sa nizom grešaka. Zato je jedan od najtežih zadataka bio da se utvrdi šta *originali* Biblije kažu, imajući u vidu da su (1) oni bili nadahnuti i (2) da ih mi nemamo.

Moram da kažem da mnogi moji prijatelji na Mudiju uopšte nisu smatrali taj zadatak bitnim ili interesantnim. Bili su zadovoljni tvrdnjom da su autografi bili nadahnuti i manje ili više su zapostavljali problem da ti izvorni tekstovi nisu preživeli. Međutim, za mene je to bio gorući problem. Bog je nadahnuo upravo reči Svetog pisma. Svakako da onda moramo da znamo koje su to reči bile, ako hoćemo da znamo kako nam ih je On preneo, pošto su te reči bile njegove reči, i pošto nam neke druge

reči (one koje su prepisivači namerno ili nenamerno umetali) neće mnogo pomoći da saznamo *Njegove* reči.

To je probudilo kod mene interesovanje za rukopise Novog zaveta, već u osamnaestoj godini. Na Mudiju sam naučio osnove oblasti poznate kao tekstologija – što je tehnički izraz za nauku o restauriranju „izvornih“ reči nekog teksta iz rukopisa. Ali, nisam još bio spreman da se upustim u to proučavanje; najpre sam morao da naučim grčki, izvorni jezik Novog zaveta, i, ako je moguće, druge stare jezike, kao što je hebrejski (jezik hrišćanskog Starog zaveta) i latinski, a da ne pominjem savremene evropske jezike kao što su nemački i francuski, kako bih saznao šta su drugi proučavaoci rekli o tim stvarima. Preda mnom je bio dug put.

Na kraju mojih studija na Mudiju (do diplome je trebalo tri godine), dobro sam prošao na mojim kursevima i ozbiljnije nego ikad sam nameravao da postanem hrišćanski naučnik. Tada sam razmišljao kako ima mnogo visokoobrazovanih naučnika među evangelističkim hrišćanima, ali nema mnogo evangelista među (svetovno) visokoobrazovanim naučnicima, pa sam želeo da postanem evangelistički „glas“ u svetovnim krugovima, tako što ću steći diplome koje će mi omogućiti da podučavam u svetovnim krugovima, a da pri tome ostanem posvećen mojim evangelističkim zavetima. Ali, najpre je trebalo da diplomiram, a da bih to postigao, odlučio sam da se upišem na najbolji evangelistički fakultet. Izabrao sam Viton koledž, u predgrađu Čikaga.

Na Mudiju su me upozorili da će mi biti teško da nađem pravog hrišćanina na Vitonu – što pokazuje koliko je Mudi bio fundamentalistički. Viton je samo za hrišćane evangeliste i tu školu je, na primer, završio Bili Grejem (Viljem Frenklin Grejem, poznat kao „Bili“, rođen 1918. Američki religijski lider koji je vodio evangelističke ture po čitavom svetu. – *prim. prev.*). Isprva mi je izgledalo da je koledž malo suviše liberalan za moj ukus. Studenti su razgovarali o književnosti, istoriji i filozofiji više nego o verbalnom nadahnuću svetih spisa. Oni su to činili iz hrišćanske perspektive, ali ipak: zar nisu shvatali šta je *zaista* važno?

Odlučio sam da mi na Vitonu glavni predmet bude engleska književnost, pošto mi je čitanje oduvek bilo strast i pošto sam znao da, ako želim da uđem u naučne krugove, moram dobro da se upoznam sa nekom drugom oblašću izučavanja osim Biblije. Odlučio sam takođe da se posvetim učenju grčkog. Upravo sam tokom prvog semestra na Vitonu upoznao dr Džeralda Hotorna, mog učitelja grčkog i čoveka koji

je ostvario priličan uticaj u mom životu kao naučnik, učitelj i najzad, prijatelj. Hotorn je, kao i većina mojih profesora na Vitonu, bio posvećeni evangelistički hrišćanin. Ali, on se nije plašio da postavlja pitanja o svojoj veri. Ja sam tada to smatrao slabošću (zapravo, mislio sam da imam gotovo sve odgovore na sva pitanja koja je on postavljao); na kraju sam to sagledao kao iskrenu posvećenost istini i voljnost da se čovek otvori prema mogućnosti da revidira svoje stavove u svetlosti daljeg znanja i životnog iskustva.

Učenje grčkog donelo mi je veliko ushićenje. Pokazalo se da sam dobro savladao osnove tog jezika, i uvek sam žudeo da naučim još više. Ali, na dubljem nivou, učenje grčkog je bilo donekle uznemiravajuće iskustvo za mene i uticalo je na moje viđenje svetih spisa. Brzo sam uvideo da se potpuno značenje i nijanse grčkog teksta Novog zaveta mogu shvatiti samo kad se on čita i proučava na izvornom jeziku (isto važi i za Stari zavet, što sam kasnije shvatio kad sam naučio hebrejski). Razlog više, mislio sam, da temeljno izučim taj jezik. Istovremeno, to je počelo da me nagoni da preispitam moje poimanje Svetog pisma kao verbalno inspirisane reči Božije. Ako se potpuni smisao reči Svetog pisma može shvatiti jedino kada se ono prouči na grčkom (i hebrejskom), zar to ne znači da većina hrišćana, koji ne razumeju te stare jezike, nikad neće imati potpuni pristup onome što Bog želi da oni znaju? I zar to ne čini učenje o nadahnuću jednim učenjem rezervisanim samo za obrazovanu elitu, koja poseduje intelektualnu veštinu i ima dovoljno slobodnog vremena da nauči te jezike i proučava te tekstove čitajući ih u originalu? Kakva korist od toga da kažemo da je te reči nadahnuo Bog kada su za većinu ljudi one nedostupne, a dostupan im je samo njihov manje ili više nezgrapnan prevod na neki jezik, kao što je engleski, koji nema nikakve veze sa izvornim rečima? ¹

Moja pitanja su se sve više komplikovala kako sam dalje razmišljao o rukopisima koji prenose te reči. Što sam više proučavao grčki, to više su me interesovali rukopisi koji su sačuvali Novi zavet za nas, kao i nauka o kritici teksta, koja bi trebalo da nam pomogne da rekonstruišemo izvorne reči Novog zaveta. Stalno sam se vraćao na moje osnovno pitanje: kakva korist da kažemo da je Biblija nepogrešiva reč Božija ako zapravo nemamo reči koje je Bog nepogrešivo nadahnuo, već samo reči koje su prepisivali pisari – ponekad tačno, a ponekad (u mnogim slučajevima!) netačno? Kakva korist da kažemo da su izvorni tekstovi bili inspirisani?

Mi *nemamo* originale! Imamo samo kopije pune grešaka, a najveći broj tih kopija od originala dele vekovi i očigledno se od njega razlikuju na hiljade načina.

Te sumnje su me i opsedale i nagonile da kopam sve dublje i dublje, da bih razumeo šta je zaista Biblija. Diplomirao sam na Vitonu za dve godine i odlučio da se pod vođstvom profesora Hotorna posvetim tekstualnoj kritici Novog zaveta, tako što ću studirati sa vodećim svetskim stručnjakom u toj oblasti, naučnikom po imenu Brus M. Mecger, koji je predavao na Teološkom seminaru univerziteta Princeton.

I opet su me moji evangelistički prijatelji upozorili da ne idem na Princeton, pošto ću, kako su mi rekli, imati problema da tamo nađem „prave“ hrišćane. To je, na kraju krajeva, prezbiterijanski seminar, ne baš pogodno tlo za ponovo rođene hrišćane. Ali, moje proučavanje engleske književnosti, filozofije i istorije – a pogotovo grčkog – proširilo je značajno moje vidike, pa sam sada žudeo za znanjem, znanjem svih vrsta, i svetim i svetovnim. Ako bi poimanje „istine“ značilo da neću više moći da se poistovetim sa ponovo rođenim hrišćanima, kakve sam upoznao u gimnaziji, neka tako i bude. Namerio sam da sledim svoju potragu za istinom ma kuda me ona odvela, uveren da svaka istina do koje dođem neće biti manje istinita zbog svoje neočekivanosti, ili zbog toga što se teško uklapa u šablone mog evangelističkog obrazovanja.

Po dolasku na Teološki seminar Princetona, smesta sam upisao grčku i hebrejsku egzegezu (tumačenje biblijskih tekstova) i svoj raspored ispunio sa što više tih kurseva. Uvideo sam da ti časovi predstavljaju izazov za mene, kako akademski tako i lično. Akademski izazovi su mi bili potpuno dobrodošli, ali su lični izazovi sa kojima sam se suočavao bili prilično naporni. Kao što sam rekao, već na Vitonu sam počeo da preispitujem neke od aspekata moje posvećenosti Bibliji kao nepogrešivoj reči Božijoj. Ta posvećenost je postala ozbiljno ugrožena mojim detaljnim proučavanjima na Princetonu. Odupro sam se svim iskušenjima da promenim moje poglede i pronašao određeni broj prijatelja koji su, kao i ja, došli iz konzervativnih evangelističkih škola i pokušavali da „održer veru“ (kada se danas osvrnem na to, malo neozbiljan izraz, jer svi smo mi, na kraju krajeva, slušali program hrišćanskog bogoslovlja). Ali, moje fakultetske obaveze su počele da me sustižu.

Prekretnica je nastala u drugom semestru, na kursu koji sam pohađao kod jednog veoma poštovanog i pobožnog profesora po imenu Kalen

Stori. Tema kursa je bila tumačenje Jevanđelja po Marku, u to vreme mog najomiljenijeg jevanđelja (što je i sad). Na tom kursu, morali smo da naučimo da čitamo Jevanđelje po Marku u potpunosti na grčkom (naučio sam sve grčke reči tog jevanđelja nedelju dana pre nego što je počeo semestar); trebalo je da vodimo egzegetički dnevnik gde ćemo beležiti naša razmišljanja o tumačenjima ključnih pasusa i da diskutujemo o problemima tumačenja teksta; i, naposljetku, od nas se zahtevalo da napišemo završni rad o nekom problemu tumačenja koji sami odaberemo. Odabrao sam pasus iz Jevanđelja po Marku gl. 2, u kome se Isus sukobio sa farisejima zato što je sa učenicima išao kroz useve, jedući klasje u subotu. Isus je hteo da pokaže farisejima da je „subota načinjena čoveka radi, a ne čovek subote radi“, pa ih je podsetio šta je veliki kralj David učinio kada je ogladneo on i ljudi koji behu s njim, kako su ušli u Božju kuću kada „Avijatar beše prvosveštenik“ i pojeli postavljene hlebove koje nije smeo da jede niko osim sveštenika. Jedan od dobro poznatih problema tog pasusa jeste sledeći: kad pogledamo pasus iz Starog zaveta koji citira Isus (1 Sam. 21, 1-6), ispada da David to nije učinio dok je Avijatar bio prvosveštenik, već, zapravo, dok je prvosveštenik bio Avijatarov otac, Ahimeleh. Drugim rečima, to je jedan od onih pasusa na koji se ukazuje da bi se pokazalo da Biblija uopšte nije nepogrešiva, već naprotiv, da u njoj ima grešaka.

U radu koji sam napisao za profesora Storiya, upustio sam se u dugu i komplikovanu raspravu kako bih dokazao da, iako Marko ukazuje na to da se događaj zbio „dok je Avijatar bio prvosveštenik“, to ne znači da je Avijatar zaista tada bio prvosveštenik, već da se taj događaj odigrava u onom delu Svetog pisma u kome Avijatar igra jednu od glavnih uloga. Moja rasprava se zasnivala na značenju grčkih reči i bila je donekle komplikovana. Bio sam siguran da će je profesor Stori uvažiti, pošto sam znao da je on dobar hrišćanski naučnik koji (kao i ja) nikad ne bi pomislio da u Bibliji može da postoji bilo kakva istinska greška. Ali, na kraju mog rada, on je dodao jednostavan komentar u jednoj rečenici, koji me je iz nekog razloga potpuno prodrmao. On je napisao: „Možda je Marko naprosto pogrešio“. Počeo sam da razmišljam o tome, razmatrajući sav trud koji sam uložio u taj rad, i uviđajući da sam morao da razvijem prilično maštovito tumačenje da bih zaobišao taj problem i da je moje rešenje pomalo nategnuto. Najzad sam zaključio: „Pa... možda je Marko zaista pogrešio“.

Jednom kada sam to priznao, moje brane su popustile. Jer, ako je u 2. glavi Jevanđelja po Marku mogla da postoji jedna mala, sićušna greška, možda greške postoje i na drugim mestima. Možda, kad Isus kasnije u 4. glavi Jevanđelja po Marku kaže da je zrno gorušičino „manje od svižu sjemena na zemlji“, ne moram da tražim maštovita objašnjenja za to kako je seme slačice najmanje od sveg semenja kad dobro znam da nije. A možda se te „greške“ odnose i na krupnija pitanja. Kada Marko kaže da je Isus bio razapet jedan dan *nakon* što je obrok na Pashu pojeđen (Mar. 14:12, 15:25), a Jovan kaže da je on umro dan *pre* nego što je taj obrok pojeđen (Jovan 19:14) – možda to čini pravu razliku. Ili, kad Luka u svojoj priči o Isusovom rođenju govori da su se Josif i Marija vratili u Nazaret posle nešto više od mesec dana od njihovog dolaska u Vitlejem (i obavili rituale pročišćenja, Luka 2:39), dok Matej kaže da su pobjegli u Egipat (Mat. 2:19-22) – možda je i to razlika. Ili, kad Pavle kaže da, nakon što se preobratio na putu u Damask, nije pošao u Jerusalim da se susretne sa onima koji su bili apostoli pre njega (Gal. 1:16-17), dok se u Delima svetih apostola kaže da je to bilo prvo što je učinio po odlasku iz Damaska (Del. 9:26) – možda je i to razlika.

Ova spoznaja podudarila sa problemima sa kojima sam se suočavao prilikom detaljnijeg proučavanja preživelih grčkih rukopisa Novog zaveta. Jedna je stvar reći da su originali bili nadahnuti, ali je realna činjenica da mi nemamo originale – pa mi tvrdnja da su oni bili nadahnuti nije od koristi ukoliko nisam u stanju da rekonstruišem originale. Štaviše, najveći broj hrišćana u čitavoj istoriji crkve nikad nije imao pristup originalima, što njihovu nadahnutost čini donekle spornom. Mi ne samo da nemamo originale, nego nemamo ni prve prepise originala. A nemamo čak ni prepise prepisa originala, pa ni prepise prepisa prepisa originala. Mi samo imamo prepise koji su načinjeni kasnije – mnogo kasnije. U najvećem broju slučajeva, to su prepisi koji su načinjeni mnogo *vekova* kasnije. A svi ti prepisi se međusobno razlikuju na više hiljada mesta. Kao što ćete videti kasnije u ovoj knjizi, ti prepisi se međusobno razlikuju na toliko mnogo mesta, da čak ni ne znamo koliko razlika ima. Možda je najlakše da to izrazimo poređenjem: ima više razlika među našim rukopisima nego što ima reči u Novom zavetu.

Najveći broj tih razlika su potpuno nevažne i nebitne. Veliki deo naprosto pokazuje da drevni prepisivači nisu bili ništa pismeniji nego što je to većina ljudi danas (a nisu imali ni rečnike, a kamoli automatsku

proveru pisanja). Pa sve i da je tako, šta da radimo sa svim tim razlikama? Ako neko i insistira na tome da je Bog nadahnuo svaku reč Svetog pisma, šta to vredi ako *nemamo* reči Svetog pisma? Na nekim mestima, kao što ćemo videti, mi naprosto ne možemo da budemo sigurni da smo tačno rekonstruisali izvorni tekst. Malo je teško shvatiti značenje reči u Bibliji ako čak i ne znamo koje su to reči!

To je postao problem u mom shvatanju nadahnuća, jer sam uvideo da Bogu ne bi bilo ništa teže da sačuva reči Svetog pisma nego što mu je bilo da ih u početku nadahne. Ako je On želeo da narod ima Njegove reči, svakako da bi im ih dao (pa bi ih, verovatno, čak dao na nekom jeziku koji mogu da razumeju, umesto na grčkom i hebrejskom). Razmišljao sam: činjenica da mi nemamo te reči jasno pokazuje da ih On nije sačuvarao za nas. A ako On nije izveo to čudo, onda izgleda da nema razloga da mislimo da je izveo ono prethodno čudo – da nadahne te reči.

Ukratko, moje proučavanje grčkog Novog zaveta i moja istraživanja rukopisa koji ga sadrže doveli su me do korenitog preispitivanja razumevanja prirode Biblije. Za mene je to predstavljalo seizmičku promenu. Pre toga – počev od mog iskustva ponovnog rođenja u gimnaziji, pa preko fundamentalističkog perioda na Mudiju, i evangelističkih dana na Vitonu – moja vera je u potpunosti bila zasnovana na određenom poimanju Biblije kao potpuno nadahnute, nepogrešive reči Božije. Sada više nisam posmatrao Bibliju na taj način. Biblija je počela da mi izgleda kao veoma ljudska knjiga. Baš kao što je ljudski rod dao pisare koji su prepisivali i menjali tekstove Svetog pisma, tako je ljudski rod dao autore koji su izvorno napisali *tekstove* svetog pisma. Knjiga je bila ljudsko delo od početka do kraja. Napisali su je razni autori u raznim periodima i na raznim mestima, da bi odgovorili raznim potrebama. Nema sumnje da je veliki broj tih autora osećao da ih je Bog nadahnuo da kažu to što su rekli, ali su oni imali svoje sopstvene uglove posmatranja, sopstvena verovanja, sopstvena shvatanja, sopstvene potrebe, sopstvene želje, sopstveno razumevanje, sopstvene teologije; a ti uglovi posmatranja, perspektive, pogledi, potrebe, želje, razumevanja i teologije oblikovali su sve što su oni rekli. U svemu ovde navedenom oni su se međusobno razlikovali. Između ostalog, to znači da Marko nije govorio isto što i Luka zato što i nije hteo da kaže isto što i Luka. Jovan se razlikuje od Mateja – nisu isti. Pavle se razlikuje od Dela apostolskih. A Jakov se razlikuje od Pavla. Svaki od tih autora pripada ljudskom rodu i mora da se čita

da bi se videlo šta *on* ima da kaže (pod pretpostavkom da je muškarac u pitanju), a ne sa idejom da on govori isto, ili saglasno, ili dosledno onome što i svi drugi autori imaju da kažu. Na kraju krajeva, Biblija je veoma ljudska knjiga.

To je za mene bila jedna sasvim nova perspektiva, očigledno ne ona koju sam kao evangelistički hrišćanin imao – niti je to perspektiva većine današnjih evangelista. Daću vam jedan primer koji pokazuje kako je moja promenjena perspektiva mogla da utiče na razumevanje Biblije. Dok sam studirao na Biblijskom institutu Mudi, jedna od najpopularnijih knjiga u kampu bio je apokaliptički nacrt naše budućnosti Hola Lindzija, „Pokojna velika planeta Zemlja“. Lindzijeva knjiga nije bila popularna samo na Mudiju; bila je zapravo najbolje prodavana knjiga dokumentarne literature na engleskom jeziku sedamdesetih godina (pored Biblije; ovde koristim termin *dokumentarna* relativno slobodno). Lindzi je, kao i mi na Mudiju, verovao da je Bibija potpuno nepogrešiva u svakoj svojoj reči, do te mere da možete da čitate Novi zavet i saznate ne samo kako Bog hoće da vi živite i u šta hoće da verujete, već i šta sam Bog planira u budućnosti i šta će učiniti da to postigne. Svet ide ka apokaliptičkoj krizi katastrofalnih razmera, a iz nepogrešivih reči Svetog pisma može se saznati kako i kada će se sve to desiti.

Posebno me je pogodila reč „kada“. Lindzi je ukazao na Isusovu parabolu o smokvi kao na indicaciju kada možemo da očekujemo budući Armagedon. Isusovi učenici su hteli da znaju kada će doći „kraj“, a Isus odgovara:

„Od smokve naučite se pričati; kad se već njezine grane podmlade i ulistaju, znate da je blizu ljetu. Tako i vi kada vidite sve ovo, znajte da je [Sin Čovekov] blizu kod vrata. Zaista vam kažem: ovaj naraštaj neće proći dok se ovo sve ne zbude.“ (Mat. 24:32-34)

Šta ova parabola znači? Lindzi, uverenju da je to nepogrešiva reč samog Boga, dešifruje njegovu poruku ukazujući na to da se u Bibliji „smokva“ često koristi kao simbol za narod Izraela. Šta bi značilo da ona pusti svoje listove? To bi značilo da se taj narod, nakon što je spavao tokom jednog perioda (zime) vraća u život. A kad se Izrael vratio u život? Godine 1948, kada je ponovo postao suverena država. Isus ukazuje da će se kraj dogoditi u istoj generaciji koja je bila svedokom tog zbivanja. A koliko traje jedna generacija u Bibliji? Četrdeset godina. I eto božanski

nadahnutog učenja iz samih Isusovih usta: kraj sveta će se desiti pre 1988, četrdeset godina nakon ponovne pojave Izraela.

To tumačenje je za nas bilo potpuno ubedljivo. Možda to izgleda čudno iz današnje perspektive – imajući u vidu da je 1988. prošla bez Armagedona – ali, sa druge strane, milioni hrišćana još uvek veruju da se Biblija može čitati bukvalno kao potpuno nadahnuta u svojim predviđanjima onoga što će uskoro da nas zadesi i dovede istoriju kakvu mi poznajemo do njenog kraja. Pogledajte trenutnu pomamu za serijalom Timotija le Heja i Filipa Dženkinsa „Ono što nam je zaveštano“ (*Left Behind*), još jednom apokaliptičkom vizijom naše budućnosti koja se zasniva na bukvalnom čitanju Biblije, serijalom koji je u današnje vreme prodat u više od *šezdeset miliona* primeraka.

Koreniti je pomak kada se sa čitanja Biblije kao nepogrešivog plana za veru, život i budućnost pređe na čitanje Biblije kao jednog veoma ljudskog dela, sa vrlo ljudskim stavovima, od kojih se mnogi međusobno razlikuju, a nijedan ne predstavlja nepogrešiv životni vodič. Upravo takvu promenu sam naposljetku učinio i u sopstvenom načinu razmišljanja, i za nju se sada u potpunosti zalažem. Mnogi hrišćani, naravno, nikad nisu ni gajili jedan takav bukvalan stav prema Bibliji, pa za njih to predstavlja jednostrano i neiznjanisarno gledište (da ne kažemo – bizarno i nepovezano sa stvarima vere). Ali, još uvek ima mnogo ljudi koji na Bibliju gledaju na takav način. Povremeno viđam nalepnice na branicama automobila na kojima piše: „Bog je tako rekao, ja verujem u to, i to sve rešava“. Moj odgovor na to je uvek: šta ako Bog to *nije* rekao? Šta ako knjiga za koju smatrate da vam donosi Božije reči umesto njih sadrži ljudske reči? Šta ako Biblija ne daje potpuno pouzdane odgovore na pitanja savremenog doba – pitanja abortusa, ženskih prava, prava homoseksualaca, verske dominacije, demokratije zapadnog tipa i slično? Šta ako sami moramo da osmislimo svoj život i svoju veru, i da ne pravimo od Biblije lažnog idola – ili proročište koje nam otvara direktnu liniju komunikacije sa Svemogućim? Postoje jasni razlozi zbog kojih ne bi trebalo da Bibliju posmatramo kao nepogrešivi vodič za naš život: između ostalog i zbog toga što na mnogo mesta mi (čak i kao naučnici, a ne samo kao obični čitaoci) ne znamo koje su reči izvorno stajale u Bibliji.

Usled tog uvida moja lična teologija se iz korena promenila, pa me je dovela na puteve potpuno drugačije od onih kojima sam putovao kao tinejžer i dvadesetogodišnjak. Ja i dalje cenim Bibliju i raznovrsne

poruke koje ona sadrži – kao što sam počeo da cenim i druge spise ranih hrišćana iz otprilike istog ili nešto kasnijeg perioda, spise manje poznatih figura kao što su Ignjatije Antiohijski, Kliment Rimski i Varnava Aleksandrijski, a takođe i spise osoba druge vere iz otprilike istog perioda, spise Josifa Flavija, Lukijana iz Samosate i Plutarha. Svi ti pisci nastoje da razumeju svet i svoje mesto u njemu i svi oni mogu da nas nauče vrednim stvarima. Važno je da znamo šta su ti pisci tačno napisali, kako bismo mogli da vidimo šta su imali da kažu i da sami prosudimo šta da mislimo i kako da živimo u svetlu tih reči.

To me opet vraća na moje interesovanje za rukopise Novog zaveta i na proučavanje tih rukopisa u okviru tekstologije. Ubeden sam da je tekstologija neodoljiva i zanimljiva oblast - od stvarnog značaja ne samo za naučnike, već i za sve koje interesuje Biblija (podjednako za bukvaliste, izležene bukvaliste, za one sa stavom nikad-u-životu-nisam-bio-bukvalista-i-neću-ni-bit, kao i za one koji Bibliju vide samo kao istorijski i društveni fenomen). Najviše iznenađuje činjenica da najveći broj čitalaca – onih koji se interesuju za hrišćanstvo, Bibliju i proučavanje Biblije, onih koji veruju da je Biblija nepogrešiva i onih koji tvrde suprotno – ne zna gotovo ništa o tekstologiji. A nije teško shvatiti zašto. Uprkos činjenici da ona predstavlja temu neprekidnog izučavanja već trista godina, gotovo da nijedna knjiga o tekstologiji nije napisana za laike – to jest, za one koji ne znaju ništa o tome, za one koji ne znaju grčki i druge jezike neophodne za dublja izučavanja, kao i za one koji ne vide da postoji uopšte neki „problem“ sa tekstom, ali koji bi bili zainteresovani da shvate o kakvim se problemima radi i kako naučnici izlaze na kraj sa njima.²

Ovo je upravo jedna takva knjiga – koliko ja znam, prva te vrste. Napisana je za ljude koji ne znaju ništa o tekstologiji, ali koji bi želeli da saznaju nešto o tome kako su pisari menjali Sveto pismo i kako bismo mi mogli da prepoznamo gde su oni to činili. Ona je napisana na osnovu mojih tridesetogodišnjih razmišljanja o toj temi, sa moje sadašnje tačke gledišta, nakon što je moje poimanje Biblije pretrpelo korenitu promenu. Napisana je za svakog ko bi voleo da zna kako smo dobili Novi zavet obzirom da u nekim slučajevima nismo ni poznavali reči prvobitnih pisaca, za svakog ko je zainteresovan da čuje nešto više o zanimljivim načinima na koje su te reči povremeno menjane i načinima na osnovu kojih bismo mogli, primenom nekog prilično rigoroznog metoda analize, rekonstruisati reči iz originala. Naposljet-

ku, za mene je ovo u velikoj meri veoma lična knjiga, krajnji rezultat jednog dugog puta. A možda bi i za druge ona mogla postati deo njihovog ličnog puta.

ISUS TO NIJE REKAO